

נושא במוקד:

נושא במוקד: שפות היהודים, שפות הישראלים

הפרייר, הפריחה והפוסטמה: יידיש, לדינו ומרוקנית, מתכתבות עם העברית רוביק רוזנטל

לשונות היהודים והתרבות העממית של יהודי התפוצות לא זכו למקום הראוי להם בתרבות הישראלית החדשה. הן ייצגו את הגולה, ועמדו בצל המורשת היהודית הקלאסית. למרות זאת, במהלך הדורות, ובעיקר בעשורים האחרונים, הן ידעו למצוא דרך אל התרבות החדשה ולהשלים מהלך של פיצוי והעשרה בתחומים מגוונים כמו מוזיקה, מזון וחוכמת חיים. גם השפעתן על השפה הישראלית החדשה אינה מבוטלת ונעשית בערוצים שונים, חלקם סמויים מן העין והאוזן.

שפות היהודים בארץ: החיאה או תיעוד?

גל של חזרה ללשונות היהודים פוקד את התרבות הישראלית בשנים האחרונות. אין מדובר באידאולוגיה חדשה: העברית היא עדיין ללא עוררין השפה של המפעל הציוני ושל מדינת ישראל; גם אין מדובר בהחיאה בפועל של השפות האלה בסביבה הדוברת עברית, כי זה, קרוב לוודאי, לא יקרה. מדובר יותר בגל של תיעוד, לימוד ושימור. הוא מתבטא, בין היתר, בכמה וכמה ספרים, שאף זכו לתשומת לב ולהצלחה. **חתונת ארטישוק, גירושי שזיפים** מתעד את חוכמת הפתגם של יהודי מרוקו; **מילון בן יהודה שטראסה** מתעד את ההווי הלשוני של יוצאי גרמניה; **וואָס דאַרפּט איר מער** [=מה אתה צריך יותר מזה?] של יוסף גורי מביא 2,000 מטבעות לשון ביידיש (אותו מחבר הוציא קובצי פתגמים נוספים); **עשן ואמיץ** של דניאל בלטה מביא פתגמים של יהודי אתיופיה; וכן יצאו לאור מילונים וספרי פולקלור בלדינו. אלה מצטרפים ליצירה מוזיקלית וקולינרית בלתי פוסקת, המייצגת עדות שונות ותרבות.

מוקד התופעה הוא שאלת הזהות התרבותית. לשונות היהודים ותרבותם נשחקו במאה ויותר שנות הציונות בין החזרה למקורות, לתרבות היהודית הקלאסית, לבין התרבות הישראלית החדשה. לשונות היהודים נתפסו כשליח לא רצוי של הגולה וכתרבות עממית שאינה ראויה ממש לכבוד. ההזנחה והנידוי יצרו חלל בשרשרת הזהות, ומה שמתרחש היום הוא מהלך של פיצוי והשלמה.

רוביק רוזנטל הוא לשונאי וסופר, בעל טור לענייני לשון במעריב, מחבר שורה של ספרים ובהם **מילון הצירופים**. ספרו **המסע המופלא לארץ המילים** זכה בפרס רמת גן לספרות ילדים ונוער לשנת תשע"ב.

חותמן של השפות היהודיות

השפות היהודיות הן תופעה ייחודית בתולדות השפות. ברחבי העולם היהודי נוצרו לשונות שנשענו על שפת הסביבה, אך יצרו בה אוצר מילים ייחודי, מטמוני פולקלור של אמרות ופתגמים, כל זה תוך שימוש בדרגות שונות של אוצר מילים עברי. השפה היהודית שימשה מתווך בין שתי פניו של הקיום היהודי: ההתבדלות מן הסביבה מחד וההשתייכות אליה מאידך. נוהגים למנות כשלושים שפות יהודיות; כמעט בכל מדינה שחיו בה יהודים נוצרה שפה יהודית עצמאית. הידועות שבהן, היידיש והלידנו, דוברו בתרבויות לשוניות שונות, בכמה דיאלקטים.

עם תחיית השפה העברית התייתר לכאורה הצורך בשפות יהודיות. ואולם דורות של מחיי השפה ושל המהגרים לארץ ישראל לאורך מאה ושלושים שנה אפשרו לשפות היהודיות להגר יחד עם דובריהן, ובדרכים שונות, לעתים ערמומיות, להטביע את חותמן על השפה החדשה, תוך התגברות על המשוכה האידאולוגית שעמדה בדרכן.

תופעת התלת-לשון: הפריה והתנגשות

מחיי השפה העברית היו ברובם טריגלוסים (תלת-לשוניים). הם הביאו אל המהפכה הציונית את שפת מולדתם (למשל: רוסית, פולנית, ערבית, צרפתית), את שפת אמם (יידיש, לדינו, ערבית) ואת העברית. כל שפה שהביאו בתיבות הספרים שגלגלו על פני הים או בקופסת מוחם גררה אֶתה נכסים תרבותיים שונים.

טריגלוסיה (תלת-לשון) איננה מחלה, להיפך: הטריגלוט הוא אדם עשיר יותר מבעל שתי השפות ובוודאי מבעל השפה האחת. ריבוי הלשונות גם אינו תקלה בהישרדותו והתפתחותו של העם היהודי בשנות הגלות אלא ערובה וגם סמל ליכולתו לשרוד בתוך תרבויות זרות לכאורה: לקחת מהן, להשתלב בהן וגם לתרום להן.

מעמד שלוש צלעות הטריגלוסיה אינו שווה. שפת התרבות השלטת הקיפה את נכסי תרבות הגויים; השפה העברית הייתה שפת הקודש ושפת כתבי הקודש; השפה היהודית הייתה השפה המתווכת, המשקפת תרבות עממית. היא אפשרה ליהודי להיות חלק מתרבות סביבתו, גם בהיבט הלשוני, אך לנכס אותה ליהדותו.

בטריגלוסיה של מחיי השפה היו היבטים נוספים. היידיש הפכה בשלב מסוים משפה עממית לשפת ספרות ועיתונות. בערך באותה תקופה הפכה העברית משפה דתית בלבד ללשון שהתפתחה בה הספרות החדשה, המודרנית והפכה לדגלה של התנועה הלאומית - הציונית. העברית של תקופת ההשכלה כבר יצרה גשרים אל שפת התרבות הכללית, ללא היזקקות ליידיש. יוצר חשוב שראוי להזכירו כאן הוא מנדלי מוכר ספרים (שלום יעקב אברמוביץ') שיצר גשר בין העברית החדשה בחיתוליה לבין היידיש, ונחשב למעשה לאבי ספרות יידיש המודרנית ואבי הספרות העברית החדשה. לכאורה, נולדה כאן הזדמנות לסינתזה מופלאה בין היידיש והעברית, אך הסינתזה הזאת נתקלה בחולשתה של העברית החדשה, שלא הצליחה להפוך את חזון המחדשים למציאות חיים. העברית והדוגלים בהפיכתה לשפת חיים העדיפו את התחרות והמאבק על פני החיבור, מאחר שחששו, בצדק או שלא בצדק, שעמדה ייחודית תהרוג את הרך הנולד.

בשלב מסוים, היידיש נתפסה כאויב הגדול, והמלחמה בה נערכה, כידוע, בראש חוצות. אם מלחמת השפות של 1913 כוונה בעיקר נגד הגרמנית כשפת הוראה, כלומר נגד הצלע הכללית שבמשולש, הרי גדוד מגני השפה פעל בא"י בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים (וגם לאחר מכן) בעיקר נגד היידיש, ולא במקרה נושאי דגלו בראש חוצות היו בעיקר צברים. הקרב מול היידיש לא היה רק מאבק למען העברית אלא למען זהותם החדשה, הנבדלת מזהות הוריהם.

היה זה, אם כן, מאבק מוזר, בין חתול כחוש הפוחד למות ברעב, היא העברית, לבין עכבר שמן ומנוסה אך נרדף, היא היידיש. בתחרות הזאת לא היה ליידיש סיכוי, במיוחד בעימות ישיר בארץ: כזכור, הוטלו פצצות סירחון על האסיפה שניסה לנאום בה החבר חיים ז'יטלובסקי, הוגה דעות יידיסיסט, בתל אביב של שנות העשרים, ושלושים שנה מאוחר יותר הוטלו חרמות נגד צמד השחקנים הקומיקאים דז'יגאן ושומאכר.

חותמה האמתי והמדומה של היידיש בעברית החדשה

איך, אם כך, השפיעה היידיש על העברית? היא השפיעה בדרכים מסוימות, ונכשלה או לא ניסתה את כוחה בדרכים אחרות. למשל, אין כל השפעה של היידיש על מערכת הצורות העברית. להיפך, בדרכה הערמומית הרכינה היידיש את ראשה בהכנעה לנוכח שיטת המשקל והבניין השמית והשתלבה בה בסדרת פעלים כגון לפרגן, להשוויץ, לנדנד ולקטר - פעלים העוסקים ביחסי אדם לאדם באותה תערובת אירונית-מרושעת חביבה האופיינית ליידיש.

יש להסתייג מקביעות נחרצות באשר להשפעת היידיש או שפות אחרות על התחביר העברי. אנו נחשפים לחלופות מגוונות של אמצעים ודפוסים תחביריים בעברית, ושלל סגנונות עבריים באים לביטוי בספרות, בשירה ובמסה, שלא לדבר על שפת הדיבור. 'מה נשמע' הסלבי הגיע מן היידיש, אבל אין אומרים 'יפה ילד' כמו ביידיש, גרמנית ואנגלית, אלא 'ילד יפה', כדרך המקרא והעברית הקדומה בכלל. ועדיין לא הזכרנו את השוני התחבירי הדרמטי בין לשון מקרא ללשון חכמים.

לעומת זאת, יש לשים לב היטב לשאלה שהייתי קורא לה, של אליעזר בן יהודה, 'שאלה לַהֲטָה' (כשם מאמרו הידוע במקורו), והיא שאלת ההגייה או מה שקרוי 'הברה מזרחית או ספרדית'. הבחירה בהברה המזרחית-ספרדית שעשו מנהיגי השפה החדשה הייתה, בין היתר, ביטוי למאבק בנוכחות היידיש בחיי השפה. להברה הספרדית שלושה רכיבים עיקריים: מקום ההטעמה, מערכת התנועות והעיצורים. במערכת התנועות ניצחונה של ההברה הספרדית היה שלם. במערכת העיצורים כישלונה כמעט שלם, ולמעשה לא נותר בעברית כמעט אף עיצור מזרחי מובהק. אובדן הגרוניות, הנחציות והענבליות הוא המכנה המשותף הנמוך של בליל השפעות לשוניות, והיידיש כאן היא גורם אחד מיני רבים.

הרכיב הראשון שנזכר הוא ההטעמה המלרעית, האופיינית להברה הספרדית, לעומת ההגייה המלעילית האופיינית לדיבור האשכנזי במזרח אירופה. האם ההברה המלרעית ניצחה? היא ניצחה במישור הנורמטיבי, אבל שפת הדיבור מושכת אל המלעיל בכוחות אדירים; כפי שכינה זאת דן אלמגור - 'מי ימלעל מלרעי ישראל'. כמעט כל שם עברי זוכה למלעול - אורה וחדווה ורינה ודיצה יחד עם ראובן ושמעון ולוי. המלעול ניכר בשמות מקומות כמו רחובות, חיפן/חיפה וראשון. המלעול ניכר בנטייה להעדיף את המלעיל במילים שנורמטיביות יש להגות אותן במלרע, כמו ארבע, דווקא, כמה, אצבע וכדומה. המלעול הופך מילים רבות כמו בובה, גלידה ורבות אחרות ללשון דיבור. גם צירופי לשון דיבוריים נוטים להתמלעל כמו מְזַתְמֶרֶת, מְנַשְׁמֶע, מה-שמו, בּוֹאֲנָה וכדומה. מטבע הדברים, הנוכחות הבולטת ביותר של שפה זרה בשפה רשמית או מרכזית בתרבות כלשהי היא אוצר המילים והביטויים. כאן שלחה היידיש זרועות ארוכות, בערוצים שונים, לכל פינה במילון. מאחר שיידיש היא ביסודה שפה עממית, התנחלו יצירה בעיקר בשפה העממית הישראלית. **במילון הסלנג המקיף**, שבו כ-10,000 ערכים, מניתי כ-1,000 ערכים שמקורם מן היידיש. מספר נכבד זה עשוי להטעות, כיוון שאם נעשה גם מבחן איכות, כלומר, נפוצות הערכים בשפת הדיבור והמרכזיות שלהם בשיח, תהיה התוצאה מרשימה הרבה יותר. מתוך ערכים אלה, כ-450 הם שאילות ישירות

של מילים וביטויים. חלקם נפוצים מאוד כמו פרייר, נודניק, קוטר, וכמובן ה'נו' על שלל ניגונים. הנוכחות של היידיש בסלנג ותיקה מאוד, ומקורה לא רק בעליות הראשונות אלא דווקא ביישוב הישן, שדיבר יידיש אבל בנה שפה מעורבת. המפגש העיקרי בין העברית והערבית ליידיש היה בשפת היומיום. ספר נדיר בשפה האנגלית, מאת מרדכי קוסובר, **יסודות ערביים ביידיש הפלסטינית**, שופך אור חדש ומפתיע על התופעה. קוסובר בילה בארץ ישראל בשנות העשרים של המאה הקודמת וחקר את היישוב הישן, ובעיקר את החרדים בירושלים. הוא גילה ששפתם היא יידיש מעורבת בערבית, שאותה הכירו מן המפגש עם הערבים המקומיים. מן המפגש בין היידיש והערבית נוצרו לא מעט מילים, וחלקן חיות וקיימות עד היום. 'ניג'יס' פירושו בערבית מלוכלך: 'אוי, איז דאָס אַ שטיק ניג'ס!', מצטט קוסובר, אך המילה זכתה למשמעות של טרחן, נודניק, בעקבות השורש ביידיש נודשען. לבחורה שופעת ומצודדת קראו קוסה, בעקבות המילה הערבית קוסה, קישוא, ולגרסת קוסובר - דלעת. האם זהו מקורה של הקוסית בת ימינו? 'כורדי' היה כינוי לאדם נמוך קומה דווקא.

הנוכחות של היידיש נמשכה גם אחרי קום המדינה. אפשר היה לשמוע מילים ביידיש מעורבות במשפטים בעברית בכל פינת רחוב. ואולם ימי פריחתה של השאילה הישירה מיידיש חלפו מזמן. ביטויים נפוצים כמו 'אַט אַזוי' ו'אַלטע קאַקער' לא יישמעו עוד ברחוב הישראלי אלא כפולקלור או כהווייתיים זקנים, בעוד 'אוטוטו' נקלט במידת-מה. פה ושם יש קאמבק מרשים, כגון בחירתה של הצורה היידישית 'ציצ' כשם הרשמי כמעט של שדי האשה, בעקבות 'ציצקעס'. כושר הישרדות מסוים יש למילים יידישיות שמקורן בעברית, והן חוזרות אל העברית במשמעות עממית אירונית, כמו 'תכלס' (תכלית), 'חוכם' (חכם) ואחרות.

היידיש היא מלכת התכונות של הסלנג הישראלי, ועד היום - ללא מתחרים. במה שנותר מן היידיש בולטת הנוכחות של תארים המייחסים תכונות שליליות. לא במקרה נבחרה היידיש לתפקיד הזה, שכן היא מביאה אתה איזו תערובת מיוחדת של רשעות וחמלה. הפראייר הפתי נולד גם הוא ביידיש, אף כי מקורו כמובן גרמני, שם פירושו מחזר. קוטער, במקור חתול מיוחם מייבב, הוא המתלונן הנצחי, ככתוב 'איין אַלטער קוטער - ער טרענט און וויינט': חתול זקן, מזיין ועוד בוכה! בּוֹק - תיש - הוא טיפש. את הנוף הישראלי ממלאים המאכער, החאפּר (כאפּער) והפרטצ'ניק (פּאַרטאַטשניק), שעושה הכול חאפ-לאפ. השוויצר מתרברב, השלומפר מתרשל, יש חולרות ויש חֶברמנים, מוישה גרויס חושב את עצמו, ומוישה זוכמיר (משה-זוך-מיר - מילולית: חפש אותי, במובן 'נו, נראה אותך!') הוא סתם פישער; הפדלאה נשרכת מאחור; השמוק והפּוֹץ חצו את הקו שמתחת לחגורה והפכו שם נרדף לנבל. השילוש הקדוש צילייגער, צעפּלויגענער וצעקראַכענער עבר למחוזות החרדים. גם חלקן של הנשים לא נפקד: וויבערס, קלאפּטעס, מיידאלאך וצאצקעס, וכמובן יִנְטָה ויאַכנע, שהן במקור שמות פרטיים, הפכו לתכונות לא מחמיאות לנשים רכלניות ומרושלות, שמתעסקות כל היום בפיצי'פקעס, שמונצעס ופּצ'ה מְצ'ה.

מסלול אחר של השפעה הם הביטויים המתורגמים, תרגומי השאילה. כשיהודי בעיירה גליציאית או בפתח תקווה של שנות החמישים פגש יהודי, הוא היה אומר לו 'וּס הערצאך' (במקור היידי: 'וּאָס הערט זיך'). כיום, כשבן פוגש את חן בֶּסְנֵר ואומר לה אותו דבר בדיוק: מה נשמע? או מהנשמע? או מהניש? הוא מתרגם את 'וּאָס הערט זיך' מיידיש מבלי שסיפרו לו. **במילון הצירופים** פרי עטי יש כ-1,200 צירופים שגורים בעברית שמקורם ביידיש, למרות שרבים מהם קיימים גם בשפות אחרות. שלא כמו השאילה הישירה, שאילת התרגום תקעה יתד של ממש בעברית המדוברת. בעשור האחרון מצחקקת היידיש צחקוקי ניצחון במקום בלתי צפוי לחלוטין - באינטרנט. ולא סתם באינטרנט אלא בשיח של בני עשרה הממציאים שפה חדשה שעוד לא היתה כמוה בישראל.

היא לכאורה על טהרת האנגלית הגלובלית, ולא כן. פתאום צצה מכל פינה ברשת אות התנועה הנשכחת ע' (לביטוי סגול). רוצים להביע גועל מדברי קודמכם – כתבו 'בלע', 'בעע', 'בעחס' ו'בלעחס', הכל בע' כמסמנת הסגול והצירה וכל כולה תיעוב משועשע. רוצים לצחוק על מישהו צחוק פרוע - 'חעחעחע'; גשם הופך ל'גיישעם', שלג ל'שיילעג', בסדר ל'בסיידער'. יש כבר 'דעדליין' בעיין ולעתים אפילו 'דעדליין שמעדליין', וגם: 'יאללה, אני עפתיי בעיין'.

בשפה המיוחדת של בנות העשרה הכותבות יומני רשת, בלוגים, אלה הקרויות בקהיליית הרשת פקאצות, עולה וכובשת הסיימנט היידיש-פולנית וש. זו לא היתה נפוצה כל כך, אך בעבר הותירה בפנתיאון דמויות כמו גברוש או את הכינוי הגזעני 'ערבוש'. והנה יוצאת לה גש מן הארון בבלוגים של הפקאצות, וכל נער או נערה שנייה היא וש: לילך היא לילוש, אלון הוא אלונוש, עומרי הוא עומריקוש ועומרית היא עומריתוש, ובקרוב תהיה לה בתמצווש.

גורלה ומוצאותיה של הספרדית היהודית

הלדינו שונה מהיידיש. היא ספגה את הצליל הלטיני ושימרה אותו לאורך הדורות, זיקקה אותו עד שנותר ממנו צליל פעמונים. ההברות פשוטות. העיצורים שוטפים את האוזן. מי אַלְמָה: נשמת. דָּה נָאָדָה: אין בעד מה. הלדינו היא שפת אם של מי שקרויים יהודים ספרדים (תורכיה וארצות הבלקן), אבל היא נשמעת כאילו האמא היהודייה פושטת את בגדי העבודה במטבח, לובשת מחלצות ושרשראות פנינים, ומתבשמת לפני שהיא פותחת בשיר ערש.

מה תרמה הלדינו לסלנג הישראלי? לא כל המילים פעמוניות כל כך. פוסטמה – בלדינו 'פצע' - היא תערובת של שוטה ורשע, שהיום מוחלת בעיקר על המין הנשי. פוסטמה היא החברה של צ'פצ'ולה, העלמה המרושלת. חייל דמיקולו הוא חייל מן התחת שלי, כלומר לא שווה הרבה. הלדינו מאפשרת לנו או, ליתר דיוק, לעובד הזר מגאנה, לעשות ספונג'ה, במקור ספונדז'אר. הגבר הצועד ובכיסו סטיפה תפוחה של שטרות, קיבל אותה מן הלדינו, שם היא נהגית סטיפה ופירושה ערימה. אם מן היידיש קיבלנו לארוחת השבת את הקרעפאלאך, הקניידאלאך והבעבאלאך, הלדינו נתנה לנו לשבֵּת בורקאס עם חמינאדוס. אנחנו מפצחים איתה פיניונס ופיפיטאס, והכול פלאבראס – דיבורים בעלמא.¹

הלדינו תרמה את חלקה גם לתחום הביטויים המתורגמים. 'ברברה, בר מינן ברברה, את נראית יותר ברכה', אומרים הגששים (אלי קופטר לגרושה הנרגנת), והשימוש הזה ב'בר מינן' - במובן 'בחייל' - בא ישר מהלדינו. 'בלעת את הלשון?' מקורו בלדינו: אַנְגְלוֹטִירְסָה לֶה-לְוֹאָנְגָה. 'המלפפונים קמו על הגנן?' זה בא מלדינו: סָה לְאִנְטָרֶן לֹס פִּינֹס, פֶּאָרָא אַחְאָרְנָר לֹס בְּאָצ'אָבָנְס. והגדול מכולם: שנת תֶּרְפֶּפוּ. הזמן הרחוק, הזמן שעבר זמנו. שום קשר לשנת תרפ"ו. מדובר ביהודית ספרדית טהורה: דִּיל טֵיִמְפּוֹ דִּי מִי טֶאָרָא פֶּאָפו - מהזמן של סבא של סבא שלי.

היידיש והלדינו מתחברות בביטויים שונים, ולא במקרה, שהרי כולנו יהודים. "מהפה שלך לאלוהים!" - ביידיש אומרים: פֶּון דִּיין מוֹיִל אין גֶּאָטס אוֹיעֶרן, בלדינו: דָּה לֶה בּוֹקָה טוֹיָה אָה לֶאס-אוֹרִיזְ'אָס דִּיל דִּיו. היפה מכולם הוא דבר הנחמה לגבר או לעלמה שלא מצאו עדיין בן זוג: לכל סיר יש מכסה. ביידיש: יעדער טעפל געפֿינט זיך זיין שטערצל (או: דעקל); בלדינו: פֶּאָרָא קֶאָדָה טִינְגְרָה אִי סו קֶאָפֶּאָק. ביטויים דומים מפוזרים בשפות יהודיות רבות אחרות. המקור לביטוי החביב הזה הוא, על פי כל הסימנים, במדרש בראשית רבה, פרשה א': 'תמיה אני היאך נחלקו אבות העולם, בית שמאי ובית הלל, על בריית שמים וארץ, אלא שאני אומר: שניהם (כלומר, השמים והארץ - ר.ר.) לא נבראו אלא כֶּאֱלֶפֶס וכִּסְוִיָּה (כסיר וכמכסה)'.¹

1 ראו גם מאמרה של אורה רודיג שורצוולד בגיליון זה.

היהודית המרוקאית והשפעתה

לפני מספר שנים יצא לאור מילון דו-לשוני בשפה שלישראלים רבים יש עניין בה: היהודית המרוקאית. מחבר המילון הוא מרכוס חנונה.² המילון הוא דו-לשוני, מכיל כמה אלפי ערכים וכן כ-600 פתגמים יהודיים-מרוקניים, ומוגש בדרך מקצועית ומושקעת. המילון מתעדכן באופן שוטף (מודפס לפי דרישה וכל הדפסה מכילה עדכונים-שיטה המקובלת כבר בעולם, ויתרונותיה רבים). כמו-כן יצא לאור ספר פתגמים של יהודי מרוקו, שאסף וכתב מרכוס חנונה וערך כותב שורות אלה. בספר למעלה מ-1,100 פתגמים.

הקורא במילון נחשף לשפה שונה מכל מה שהכיר. כמו שפות יהודיות אחרות, זו תערובת. יש בה יסודות מרוקאיים בגרסת היהודים, אבל גם השפה המרוקאית עצמה מלאה מילים הנשמעות זרות, ומקורן בעיקר מצרפתית ומספרדית. יש במרוקאית היהודית מאות רבות של מילים שמקורן בעברית, ובהן כמה מפתיעות. למשל: דְמִיּוֹן (דמיון), אֶזְכָּאֶא (אזכרה), אוּרִי'אֶח (אורח) ועוד. איריס היא ארץ ישראל, וגם סתם ארץ – והמקור בעברית, כמובן. 'ז'ינא לאיריס' פירושו באנו לארץ ישראל, 'דיריך איריס' – דרך ארץ.

המרוקנית קשה להיגוי לחך הישראלי, ומחבר המילון קורא לה 'שפת השוּא'. המרוקאים פשוט אינם מרבים בתנועות, וכך אפשר למצוא במילון מילים כמו סְמִמְס, שפירושו להשתזף בשמש, הרבה לפני עידן האיפונים. גם העיצורים שונים, ובחלק המרוקאי של המילון נפקד למשל מקומן של ה-ש' וה-צ', שנשאבו יחד אל העיצור ס'.

ההשפעה של המרוקאית על הסלנג הישראלי לא הייתה מידית. נדרש דור אחד לפחות עד שיסודות מסוימים במרוקאית יטפטפו אל הסלנג הישראלי, באמצעות הדור השני וחדירת מונחים מהפריפריה אל המרכז. 'באסְסֵל' הוא תפל בטעמו, ובהשאלה – אדם טיפש ורדוד. המילה קנתה שביטה בסלנג הבאר-שבעי: באשל. 'יאבס הוא אדם נטול לחלוחית. כְּנוּנָא, נזלת, היא מקור המילה הישראלית הנפוצה חנון, במשמעות הילד או האדם הדחוי והצטיתן. פְּרָכָא היא בחורה צעירה ובריאה, וגם שם פרטי, והיא מקור המילה הישראלית פְּרָחָה. יש ברכות שהפכו למותג ישראלי כמו כאפארא, כפרה, וכן כאפארא עליך, כפרה עליך. יש גם קללות: 'לך תַּחְרוּט' – תכרוד פירושו התבלבל, השתגע, דיבר בחוסר היגיון; וכן 'לך תקווד' הבוטה.

גם הביטוי הנראה עילג 'שיקר עלי' מקורו ביהודית המרוקאית: גְּדָךְ עלינא. ויש גם משפט כל ישראלי: הראה מאיפה משתין הדג, הבהיר מי הדמות הקובעת ואיך יש להתנהג. מקור הביטוי הסתום הזה בערבית-מרוקאית: 'הוֹרִית לוֹ מְנָאִין תְּאִיבול אֶלְח'וֹת'. הסבר אפשרי לדימוי הוא שלדגים אין איבר השתנה מיוחד. הם מצוידים בביב-נקב אחד שמשמש את מערכת המין, מערכת העיכול ומערכת השתן. מי שמצליח לאתר את אותו נקב קטנטן, מפגין שליטה וידע.

תוחלת חייה של החייאת שפות היהודים

מה אורך חייו של הגל הנוכחי? ימים יגידו. עם הזמן הוא יהפוך עוד גוון או ערוץ בתרבות הישראלית המתגבשת. אמנם כולנו צאצאי אברהם אבינו, אבל סבא וסבתא של רובנו לא גדלו בין הים והמדבר. לייבל וגיטה הביאו לנו את תרבות פולין וגליציה, הנס וגרטה את השדרות והריחות של ברלין, ז'קו ואסתרִיקה את צלילי הבלקן, מוריס וְטִיִן את הרי האטלס. הם חלק מאיתנו, ואנחנו נוצקנו, בין היתר, בדמות נוף מולדתם, וגם בדמות הנוף הלשוני שלהם, ההולך ונשכח.

2 ראו מאמרו של מרכוס חנונה בגיליון זה על הנושא המדובר כאן.